NAMN OCH BYGD

TIDSKRIFT FÖR NORDISK NAMNFORSKNING

UTGIVEN AV KUNGL. GUSTAV ADOLFS AKADEMIEN
FÖR SVENSK FOLKKULTUR

REDAKTÖRER
STAFFAN NYSTRÖM, EVA NYMAN, INGE SÆRHEIM

REDAKTIONSRÅD
TERHI AINIALA, VIBEKE DALBERG, LARS-ERIK EDLUND,
LENNART ELMEVIK, BENT JØRGENSEN, MICHAEL LERCHE NIELSEN,
SVAVAR SIGMUNDSSON

With English summaries

Årg. 112 · 2024

KUNGL.
GUSTAV ADOLFS AKADEMIEN
FÖR SVENSK FOLKKULTUR
UPPSALA

Distribution
eddy.se ab
VISBY

För bedömning av manuskript till uppsatser i Namn och bygd anlitas minst två vetenskapliga granskare utanför redaktionen genom en anonymiserad (»double-blind») process

(https://publicera.kb.se/nob/policies)

ISSN (tryck) 0077-2704
ISSN (online) 2002-4177

© Respektive författare

Produktion: eddy.se ab, Visby 2024
Tryck: The Faculty TF AB, Visby 2024

Innehåll

Fridell, *Staffan*: Sjönamnsstudier 15
Källström, *Magnus*: Runstenen U 109 från Bisslinge i Eds socken. En nyfunnen runstensteckning och något om namnet *Gudfast* 59
Nyström, *Staffan*, *Nyman*, *Eva & Særheim*, *Inge*: Meddelande från redaktionen 5
Strandberg, *Mathias*: Färs härad 23
Strandberg, *Svante*: *Hunneberg*. Ett diskussionsinlägg 7
Særheim, *Inge*: Tolkinga av nokre sørvestnorske skjergardsnamn 47
Williams, *Henrik*: Bland fårskallar och fjös. Till tolkningen av **labus** på U 751 Viggeby 77

Smärre bidrag

Fridell, *Staffan*: *Rottne* och *Ullavi* 87
— Uttalet av *Agunnaryd* 90
Källström, *Magnus*: Till tolkningen av ett personnamn på Bökstastenen (U 855) 93
Ryman, *Lennart*: *Rankil* och *Rankhyttan* 96
Strandberg, *Svante*: Från *Biärklunda* till *Bjättlunda*. Tankar kring ett ortnamn i Timmele socken 99
— *Huvud* i Valeberg 102
— *Snacketorp* i Stora Malm 104

Recensioner

David Boulton: Viking Migration and Settlement in East Anglia. The Place-Name Evidence. (2023). Rec. av Stefan Brink 107
Gårdar och arrenden. Jämtlands och Härjedalens bygsellängder 1601–1645. Utg. av Georg Hansson & Olof Holm; med ortsregister utarbetat av Karl Göran Eriksson. (2023). Rec. av Olof Karsvall 110
History, Landscape, and Language in the Northern Isles and Caithness. 'A'm grippit dis land'. A Gedenkschrift for Doreen Waugh. Ed. by Ryan Foster & Christian Cooijmans. (2023). Rec. av Arne Kruse 113
Namn och gränser. Rapport från den sjuttonde nordiska namnforskarkongressen den 8–11 juni 2021. Red. av Väinö Syrjälä, Terhi Ainiala & Pamela Gustavsson. (2023). Rec. av Lena Wenner 116
Ortnamnsforskaren Jöran Sahlgren. Hans liv och verk. Red.: Carl Frängsmyr. (2023). Rec. av Ernst Håkon Jahr 118
Placing Place Names in Norwegian Archaeology. Current Discussions and Future Perspectives. Sofie Laurine Albris (ed.). (2023). Rec. av Torun Zachrisson 120
Skånes ortnamn. Serie A. Bebyggelsenamn 5. Färs Härad. Av *Mathias Strandberg*. (2023). Rec. av Birgit Eggert 123

Författarna i denna årgång 125
Förkortningar 127
Ortnamnsregister till årgångarna 111 (2023)–112 (2024) 131
Övriga register till årgångarna 111 (2023)–112 (2024) 137

Färs härad

Av Mathias Strandberg

Namn och bygd 112 (2024), 23–46.

Mathias Strandberg, Institute for Language and Folklore, Gothenburg: Färs härad.

Abstract

The Scanian district name *Färs härad* has hitherto not been satisfyingly interpreted. This article attempts to interpret its name as dehydronymic, an approach that has yet to be tried. The interpretation builds upon a reconstruction of a hydronymic pair consisting of old names for Lake Vombsjön and the stream Kävlingeån with its tributary Björkaån, the modern names of which are late formations. Many of the district's settlements are concentrated around Björkaån and Lake Vombsjön. An old name, the Old Danish **Fær* m. (Proto-Scandinavian **Farjaʀ*) is reconstructed for Lake Vombsjön. The name is derived from a reconstructed Old Danish name **Far* f. (Proto-Scandinavian **Farō*) for Kävlingeån with its tributary Björkaån. The stream name is conceived of as a secondary name formation to the appellative *far* f. 'journey' (Proto-Scandinavian **farō*), extant in Old Swedish, motivated by the stream's likely function as a waterway in prehistoric and early medieval times, which is discussed at some length. It is suggested that the district name *Färs härad*, Old Danish *Færshærath*, contains a genitive of the lake name Old Danish **Fær* m. This places *Färs härad* in an established group of dehydronymic district names extant in Denmark and Sweden.

Keywords: place-names, district names, hydronyms, river names, lake names, dehydronymic derivation, dehydronymic name formation, Scania, Skåne.

1. Inledning och syfte

De skånska häradsnamnen kan sägas sönderfalla i två större grupper. Den ena består av häradsnamn som är bildade till namnet på en kyrkby eller socken i respektive härad, kanske via ett namn på en till byn eller socknen förlagd tingsplats.[1] Hit hör *Bara härad*, *Harjagers härad* (till socken- och bynamnet *Harrie*, fda. *Harthakra*), *Herrestads härad*, *Ingelstads härad*, *Järrestads härad*, *Oxie härad* och *Vemmenhögs härad*, alla i södra eller västra Skåne. Ur formell synpunkt är dessa häradsnamn genomskinliga; de är sekundära namnbildningar till bebyggelsenamn eller härmed identiska tingsplatsnamn. Klart är därmed också att de inte utgör ursprungliga bygdenamn.

[1] Tack till Ola Svensson för givande diskussion om häradsnamnet *Färs härad* och till Anders Ödman för dito om Kävlingeåns farbarhet i äldre tid.

Den andra stora gruppen av skånska häradsnamn består av namn som inte återgår på kända bebyggelsenamn eller härmed formellt identiska tingsplatsnamn. Här finner vi majoriteten av de skånska häradsnamnen: *Albo härad*, *Bjäre härad*, *Frosta härad*, *Färs härad*, *Gärds härad*, *Göinge härad* (1637 uppdelat i *Västra* och *Östra Göinge härad*), *Ljunits härad*, *Luggude härad*, *Onsjö härad*, *Rönnebergs härad*, *Torna härad*, *Villands härad* och *Norra* och *Södra Åsbo härad*. Hit hör också fda. *Al*(*e*)*smark* (Alsmarc ca 1120 NecrL s. 7, Alesmarc 1145 NecrL s. 9), fda. *Daprahærath* (Dapræheret 1231 avskr. o. 1300 VJb s. 22) och fda. *Guthisbō* (1085 avskr. ca 1120 DD 1 R 2: 21 s. 50), äldre namn på nuvarande resp. Albo härad, Frosta härad och Västra och Östra Göinge härad.

Det är den sistnämnda gruppen som naturligt nog har attraherat större delen av den uppmärksamhet som ägnats åt skånska häradsnamn. Även om sista ordet troligen inte är sagt om något av dem har man i fråga om de flesta häradsnamnen lyckats enas kring vad som kan betraktas som troliga om inte säkra tolkningar, eller åtminstone kring en rimlig riktning för vidare forskning. Några av namnen är dock alltjämt mer eller mindre dunkla, och dunklast av alla är kanske *Färs härad* (jfr Andersson 1965 s. 95, 101). Mot bakgrund av ansatser i tidigare forskning att tolka *Färs härad* samt *Frosta härad* och fda. *Daprahærath* som deantroponymiska (se vidare avsnitt 2) noterar Thorsten Andersson (1965 s. 110):

> Något fullt säkert exempel på personnamn i primära häradsnamn kan, åtminstone tills vidare, knappast påvisas från det gamla danska landskapet Skåne. *Dapra* hd och *Färs* hd samt möjligen *Frosta* hd kommer ifråga, men närmare utredning, framför allt då en undersökning av möjligheten till topografisk förklaring, förefaller nödvändig, innan något mera definitivt kan sägas om namnens etymologi och typologiska inordning. Såsom ovan (s. 95) nämnts är därvid även den möjligheten att beakta, att namnen – eftersom tillräckligt tidiga namnformer saknas – formellt sett även kan vara gamla bygdenamn.

Frosta härad och *Dapra härad* har tagits upp till behandling av Lennart Elmevik i en artikel i OUÅ 2006. Elmevik föreslår att häradsnamnen återgår på gamla bygdenamn på häradets nordliga skogsbygd respektive dess sydliga och i större utsträckning uppodlade risbygd. Dessa sydliga delar av häradet har enligt Elmevik (a.a. s. 10) burit ett bygdenamn fda. **Frōst*(*a*) ’den bördiga bygden’, bildat genom substantivering i stark eller svag form femininum av ett adjektiv fda. **frōstær* (urg. **frōþsta-* > **frōsta-*) med (i huvudsak) samma betydelse som fvn. *fróðr*. Häradsnamnet *Frosta* förstår Elmevik »som genitiv **frōsta* av en till bygdenamnet bildad plural inbyggarbeteckning fda. **frōstar*».

Skogsbygden har enligt Elmevik (a.a. s. 10) burit ett bygdenamn fda. *Dapra*, bildat med *-ōn*-suffix till ett fda. **dapar*, **dapur* eller **dapær*, vilket i sin tur bildats med ett *r*-haltigt suffix till ett ord motsvarande no. dial. *dap* n. ’snö-

slask', nyisl. *dap* 'gyttja, sumpigt område, träsk, smutspartikel', sv. och no. dial. *dape* m. 'liten vattensamling, pöl, vattenhål'.

Elmevik berör bara i förbigående de sakliga förutsättningarna för namntolkningarna. En bärande saklig komponent i Elmeviks tolkning av fda. *Daprahærath* är sumpig jordmån, men uppgift om att sådan verkligen föreligger i Frosta härad inhämtas bara från Carl Gustaf Styffe (1867 s. 52 not 2, 1911 s. 67 not 3), som tidstypiskt oprecist talar om en »sumpig och kall jordmån». Sakliga förutsättningar för ett bygdenamn med betydelsen 'den sumpiga bygden' saknas inte för norra Frosta härad, men det som mera specifikt utgör namnbildningsmotiv är rimligen de många och delvis rätt omfattande högmossarna norr och öster om Ringsjön, t.ex. Ageröds mosse, Torastorpamossen, Satserups mosse, Vrånge mosse och Viss mosse. Tolkningen av *Frosta* som ett bygdenamn med betydelsen 'den bördiga bygden' förutsätter å sin sida att bygden (från Örtofta och Borlunda till trakten norr om Vombsjön) kontrasteras mot den av mossar och skog präglade grannbygden i norr eller möjligen mot den något mindre bördiga risbygden i Färs härad (se AöS s. 24). I jämförelse med den av allt att döma tidigt avskogade och hårt uppodlade slättbygden i Harjagers härad i väster och Torna härad i sydväst (se Buhrmanns karta) framstår jordmånen i södra Frosta härad däremot inte som i märkvärdig mån bördig. Trots denna reservation utgör Elmeviks topografiskt förankrade tolkningar av *Frosta härad* och fda. **Daprahærath* ett viktigt kliv framåt för den skånska häradsnamnsforskningen.

Syftet med föreliggande artikel är att undersöka möjligheten till en topografisk tolkning av *Färs härad*. Närmare bestämt ska det föreslås att namnet innehåller ett gammalt vattennamn. Framställningen utmynnar i ett tolkningsförslag som utgår ifrån ett rekonstruerat hydronympar med ånamnsprioritet bestående av äldre namn på häradets och södra Skånes största sjö, Vombsjön, resp. Kävlingeån med biflödet Björkaån, som rinner genom häradet och sjön. Häradsnamnet tänks enligt förslaget bildat till ett äldre namn på Vombsjön vilket i sin tur dehydronymiskt bildats till ett äldre namn på Kävlingeån-Björkaån. Vombsjön och Björkaån intar en framskjuten plats i häradets topografi medan Kävlingeån nedströms Vombsjön är en av Skånes största åar, jämte Helge å och Rönne å (se fig. 1 i avsnitt 4.1.2 nedan).

Upptecknade dialektuttal av *Färs härad* är *fǣʀs*, *fǣ̯ʀshǣ̯ʀad*, *fáʀ̯s hǣ̯ʀad*. Äldre belägg är: Færsheret o. 1300 VJb s. 22, in placito forsshirum 1325 DD 2 R 9: 206 s. 158, Forsherret 1329 avskr. 1599–1603 DD 2 R 10: 166 s. 169, in prouincia Fershæret 1332 DD 2 R 10: 386 s. 353, in Fersheret, in placito Fersheret 1342 vidisse 1416 DD 3 R 1: 252 s. 235, in […] Færshæreth 1377 DD 4 R 1: 244 s. 236.

Häradsnamnet uppträder alltså alltsedan äldsta tid i väsentligen samma form som i dag: »Fers», »Færs» och liknande. De äldsta beläggens ⟨o⟩ beror

med största sannolikhet på felläsning av ⟨e⟩. Även i övrigt är den lilla formvariation som finns i huvudsak av paleografisk art (Svensson 2015 s. 173).

2. Tidigare tolkningsförsök

Jöran Sahlgren (1920 s. 59) uppfattar *Färs* som genitiv av ett mansnamn **Fær*, belagt enbart indirekt genom socken- och bynamnet *Förslöv* i Bjäre härad (äldsta belägg Færsløf 1289; se SkO A: 3 s. 51 f.). Detta **Fær*, som möjligen skulle innehålla appellativet *fä* och återgå på ett urnordiskt **Fehuharjaʀ* eller **-warjaʀ*, tänks då ha burits av en fogde över häradet. Till Sahlgrens tolkning av *Förslöv* ansluter sig Bengt Pamp i SkO A: 3 (s. 52), utkommen 1964. Thorsten Andersson (1965 s. 109) opponerar sig inte mot tolkningen. Däremot har urn. **Fehuharjaʀ*/**-warjaʀ* inte upptagits i LUP, som inte heller förtecknar något annat urnordiskt personnamn innehållande ordet urn. **fehu*. I SOL sägs (s. 95) att »förleden möjligen [innehåller] ett mansnamn fda. **Fær*», som dock inte återförs på någon urnordisk form. Om rekonstruktionen av ett urnordiskt mansnamn **Fehuharjaʀ* eller *-warjaʀ* inte vunnit allmän anslutning har man – åtminstone med tiden – ställt sig allt mer tveksam till att *Färs härad* över huvud taget skulle innehålla ett personnamn. (Motsvarande gäller de två andra skånska häradsnamn för vilka man i en äldre forskningstradition räknat med personnamn i förleden, *Frosta härad* och fda. *Daprahærath*.)

Enligt Thorsten Andersson (1965) är *Färs härad* ett primärt häradsnamn och har alltså såvitt känt inte använts som bygdenamn innan det blev namn på häradet (a.a. s. 107; se dock vidare avsnitt 3 nedan). Sahlgrens tolkning är problematisk såtillvida att säkra exempel på primära häradsnamn innehållande personnamn saknas från Skåne och är sällsynta överlag (Andersson 1965 s. 106 ff.).[2] Andersson menar därför (a.st.) att topografiska anknytningsmöjligheter hellre bör sökas. Om förekomsten av personnamn i nordiska häradsnamn överlag skriver Andersson (1965 s. 113 f.):

> Häradsnamn har normalt topografisk anknytning, antingen till en samlingsplats eller till en bygd. De två typer som här senast diskuterats, häradsnamn bildade till gudanamn och till personnamn, utgör rena undantag. Ett häradsnamn, som är bildat till gudanamn, passar såtillvida in i det mönster häradsnamnen bildar, som det utgår från en bygdegemenskaps kult och därigenom ger uttryck åt samma »kollektiva» inriktning som de häradsnamn, vilka utgår från samlingsplats eller bygd. Däremot bryter ett häradsnamn bildat till en enskild persons namn starkt av mot den bild, som häradsnamnen i övrigt visar.

[2] Detsamma kan för övrigt sägas även utan inskränkning till primära häradsnamn.

Ett vanligt mönster är att skånska härader fått namn efter samlingsplatser. Mot den bakgrunden föreslår Ola Svensson (2015 s. 173) att *Färs härad* »innehåller ett ägo- eller naturnamn som också varit namnet på en tings- eller samlingsplats». Svensson (a.a. s. 162) identifierar en koncentration av rättsanknutna namn vid Araskoga i Brandstads sn. I närheten har häradstinget hållits (a.a. s. 163 f.). Med försiktighet föreslår Svensson (a.st.) att *Färs härad* skulle kunna innehålla en bildning till roten i verbet *fara* (urie. **per-*), kanske ett namn på (en del av) den gamla landsväg som passerar genom Södra Åsum, Brandstad, Östra Kärrstorp m.fl. i häradet centralt belägna byar, som »dessutom [är] belägna vid gamla vatten- eller våtmarkspassager där särskilt anlagda vägar eller vägbankar bör ha funnits mycket länge». Han fäster sedan uppmärksamheten vid ägonamnen »Färlet» (1805 LMA 12–bra–7 bl. 29) och »Färletstufworne» (1805 id. bl. 30) som han menar »kan innehålla en fornspråklig motsvarighet till *farled* eller ett *far* e.d. i betydelsen 'väg', samt *led* 'grind'».

Hur Svensson i detalj tänker sig anknytningen av »Färlet» till *farled* eller *far* framgår inte. Förleden i »Färlet», som har *ä*-vokal, kan av ljudhistoriska skäl inte innehålla *far* n. 'färd, resa; farled'. Det är över huvud taget vanskligt att bygga en tolkning av häradsnamnet på ett så pass sent belagt och till sin form osäkert ägonamn. I och för sig är det en tilltalande tanke att ursprunget till häradsnamnet står att söka i miljön runt det forna häradstinget, men det tycks svårt att finna språkliga uppslag för en sådan tolkning. Förslaget att häradsnamnet skulle utgå ifrån ett forntida vägnamn är svårbedömt och ska inte dryftas vidare här.

3. Ett dehydronymiskt häradsnamn?

Det är enligt min mening värt att pröva om ursprunget till *Färs härad* i stället kan sökas på hydronymisk väg.

Till skillnad från deantroponymiska häradsnamn är dehydronymiska häradsnamn en klart etablerad kategori med representanter på flera håll i det gamla danska området och i Norden i stort. Medan det i det forna Danmark endast finns ett enda säkert exempel på ett deantroponymiskt häradsnamn – *Viriks herred* i Sydslesvig, på nordfrisiskt område (Andersson 1965 s. 112, 1986 s. 115) – möter flera fall av dehydronymiska häradsnamn. Thorsten Andersson (1965 s. 38 ff.) nämner på (gammalt) danskt område *Slis herred* (till fjordnamnet *Slien*), *Sunds herred* (till (*Svendborg*) *Sund*, sundet mellan Fyn och ön Tåsinge söder därom) och *Bräkne härad* (till nuvarande Bräkneåns gamla namn, varom se a.a. s. 39 f.). Han upptar också flera svenska häradsnamn som övertygande tolkats som bildade till ånamn, t.ex. *Barne härad* (fsv.

Barkna hæraþ) och *Vättle härad* (fsv. *Vætlu hæraþ*) i Västergötland, till ånamnen fsv. **Barkn* resp. **Vætla*.

»En inte så obetydlig grupp häradsnamn, som innehåller vattennamn, kan således konstateras», som Andersson (1965 s. 42) uttrycker det. De vattennamn det rör sig om är ånamn, fjordnamn och sundnamn. Några häradsnamn bildade till sjönamn har däremot veterligen inte påvisats. Kanske beror detta på att det inte finns så många sjöar som är lagom stora och belägna så att de utgjort naturliga motiv för bildning av just häradsnamn. Jag återkommer till detta i avsnitt 5.

En intressant reflektion är att bildningen av (i så fall indirekt) dehydronymiska häradsnamn kan ha försiggått via bygdenamn (Andersson 1965 s. 42; jfr Hald 1950 s. 208). Det gäller i synnerhet de häradsnamn som utgår ifrån namn på sund och fjordar, som *Sunds* och *Slis herred*, medan bygdenamn bildade till ånamn merendels är sammansatta med *-dal* (Andersson 1965 s. 42). Tanken är ursprungligen Kristian Halds (1950 s. 208) och gäller *Sunds herred* i första upplagan av Vore Stednavne. Den avvisades som överflödig av John Kousgård Sørensen i DS 13 (s. 24). I andra upplagan av Vore Stednavne (1965) nämns *Sunds herred* inte. Även Thorsten Andersson (1965 s. 43) betraktar primär dehydronymisk häradsnamnsbildning som det enklare alternativet men påpekar också att bildning via bygdenamn är »teoretiskt tänkbar» (s. 42). Det kan här erinras om att *Färs härad* liksom flera andra skånska häradsnamn är belagt relativt sent, först i början av 1300-talet. Även om det då från första belägget uppträder med elementet *härad* (fda. *hærath*) kan det inte uteslutas att det återgår på ett bygdenamn som i sin tur utgår ifrån ett vattennamn (jfr Andersson 1965 s. 110).

Om så skulle vara fallet vore häradsnamnet bara indirekt dehydronymiskt, då det ju vore bildat till ett bygdenamn och inte till ett vattennamn. Jfr Svante Strandbergs (2004a s. 27; jfr ds. 2004b s. 119) definition av dehydronymiska namnbildningar: »formal sekundäre Toponyme, deren lexikalischer Ausgangspunkt ein Hydronym ist». Då jag i denna uppsats har valt att använda termen *dehydronymisk* om häradsnamnet *Färs härad* bottnar detta i att jag i första hand tänker mig namnet som ett primärt häradsnamn, även om jag inte helt vill utesluta möjligheten att det återgår på ett dehydronymiskt bygdenamn (jfr avsnitt 5 nedan).

4. Ett forndanskt hydronympar

I sökandet efter vatten och vattennamn som kan läggas till grund för en tolkning av häradsnamnet får vi, som i förbigående framgått redan ovan, lämna

miljön runt tingsplatsen därhän. Den lilla bäck som rinner förbi Galgabacken är så pass obetydlig att det vore vanskligt att rekonstruera ett äldre namn på den i frånvaro av sekundärnamn som indirekt vittnar om ett förlorat vattendragsnamn. I stället ligger det närmast till hands att vända blicken dels mot Vombsjön, södra Skånes största sjö, dels mot Kävlingeån, en av Skånes tre största åar (jämte Helge å och Rönne å), och dennas biflöde uppströms Vombsjön, Björkaån. Vombsjön är belägen i de västra delarna av häradet men ändå i dess kärnbygd på centrala lerskifferslätten. Strandlinjen delas mellan Öveds och Vombs socknar i Färs hd och Harlösa socken i Frosta hd. Sjöns yta utgör nästan 12 km^2. Vid Vombsjöns sydöstra strand faller Björkaån ut i sjön. Den har sin huvudkälla på Linderödsåsen och sträcker sig i en vid båge genom häradet.

Namnet *Vombsjön* är belagt först i slutet av 1500-talet (Vomsö o. 1590 CS s. 28) och innehåller socken- och bynamnet *Vomb*. Björkaån bär genom häradet olika namn bildade till namn på de byar den passerar: *Sniberupsån (snı̯bœɹpaˈa̯u̯n* 1934, Sniberupsån 1973 ek 2D 6e) eller *Sniberupsbäcken*, *Vollsjöån* (1917 ek, *vɑ́ɑl̩sɛɑu̯n* 1934), *Tolångaån* (Tolånga-ån 1917 ek, *tʂo̯lˈɑgaˈe̯u̯ɛn* 1934) och *Björkaån* (Björkaån 1915 bek, *bœ̀ɹʃʂaˈa̯u̯n* 1934), inget belagt före 1900-talet. Väster om Vombsjön fortsätter ån – först under namnet *Kävlingeån*, nedströms Kävlinge *Lödde å* – genom mellersta och västra Skåne för att småningom mynna i Öresund vid Bjärred.

Det är ett återkommande mönster i vattennamnsskicket i stora delar av Norden, bl.a. i Sydskandinavien, att äldre namn på sjöar och vattendrag fallit ur bruk och ersatts av yngre namn som ofta bildats till namnet på någon bebyggelse i vattnets närhet (se DSÅ 8 s. 198 ff. med litt.). Det är mot den bakgrunden troligt att både Vombsjön, Björkaån och Kävlingeån tidigare burit andra namn. Ett sådant äldre namn som bärs av Kävlingeåns nedersta lopp från Kävlinge till Öresund är det nyssnämnda *Lödde å*, återgående på ett fda. *Ludda* (lodda ca 1200 SnE 1931 s. 206, juxta Ludde 1255 APL s. 30) 'ån med tät gräsväxt', bildat till *ludd* i vegetationsbetecknande funktion (DSÅ 4 s. 350 f. med litt.). Ett namn fda. *Thōwa* har rekonstruerats av Bent Jørgensen (1977 s. 35) för Björkaån, eller åtminstone det parti av den som passerar Tolånga (Tolångaån). Namnet, som ingår i förleden i socken- och kyrkbynamnet *Tolånga*, är enligt Jørgensen (a.st.) bildat till roten i verbet fvn. *þefja* 'stampe' med grundbetydelsen 'sammentrænge, nedtrykke o.l.'. Med tanke på att ån inte är påfallande sammanpressad utan tvärtom jämförelsevis bred just vid Tolånga är det dock troligare att namnet fda. *Thōwa* är bildat till roten **teu̯h*$_2$- 'svälla, bli stark' och betyder 'den svällande' (SkO A: 5 s. 270). Längre uppströms har ett namn fda. **Frān* f. (< urn. **Frahnō*) eller **Frāna* f. (< urn. **Frahnōn*-) rekonstruerats för det parti av ån som rinner genom Fränninge. Detta är bildat till ett adjektiv motsvarande fvn. *fránn* (< urn. **frahna*-) 'starkt glänsande' och ligger till

grund för bebyggelsenamnet *Fränninge* (Kousgård Sørensen i DSÅ 2 s. 136; jfr Ståhle 1946 s. 374).

Att äldre namn finns resp. har rekonstruerats för delsträckningar av Kävlingeån och källflödet Björkaån innebär i och för sig inte att ån inte kan ha burit ett annat namn. Det kan, jämte de ovan nämnda fda. *Ludda*, *Thōwa* och **Frān*(*a*), burna av särskilda partier av ån, ha funnits ett med dessa samtida, särskilt namn som avsett ett större parti av ån, t.ex. hela Björkaån uppströms Vombsjön eller hela Kävlingeån nedströms Vombsjön – eller ett namn som sammanfattande använts om hela vattendraget inklusive biflödet Björkaån. Givetvis behöver de nyssnämnda fda. *Ludda*, **Thōwa* och **Frān*(*a*) och eventuella ytterligare rekonstruerade namn inte heller ha varit samtida med varandra.

Som ett led i ett försök att närma sig en tolkning av häradsnamnet *Färs härad* som ett dehydronymiskt häradsnamn ska i avsnitt 4.1 ett par rekonstruktionsmöjligheter för ett äldre namn på Kävlingeån med Björkaån dryftas. Det blir då naturligt att återknyta till Ola Svenssons (2015 s. 173) förslag att söka språkliga hållpunkter för en tolkning av Färs härad hos roten till verbet *fara*. Det föreligger nämligen flera nordiska vattendragsnamn, belagda såväl som rekonstruerade, som etymologiskt sammanhänger med verbet *fara*. I avsnitt 4.2 vänds uppmärksamheten mot Vombsjön, och ett förslag till rekonstruktion av ett äldre namn på denna, bildat till Kävlingeåns-Björkaåns äldre namn, förs fram.

4.1. Ett äldre namn på Kävlingeån och dess biflöde Björkaån

4.1.1. *Nordiska vattendragsnamn innehållande roten urie.* *per- *'komma igenom, korsa': två rekonstruktionsmöjligheter*

Ett möjligt ånamn *Fara* möter i ånamnstulan i Snorres Edda (SnE 1931 s. 206; se Rygh NE s. 46). Strofen lyder i Finnur Jónssons utgåva från 1931 (s. 206):

Þyn rin ok nið
þavll rimr ysia
dvn ogn dyna
dynholl fara
orvn ok bro
avðskialg lodda
mvn merkriþa
mein ok saxelfr

I strofen förekommer namn på flera större åar i Norden och Europa, bl.a. *Rín* (Rhen), *Níð* (Nidelva) och *Dyna* eller *Dyná* (Donau) – och *Lodda*, ett av de äldsta beläggen på *Lödde å*, Kävlingeåns nedersta lopp. Hur raden »dynholl

fara» ska delas upp är inte självklart. Codex Wormianus har »hollfara» ihopskrivet medan Codex Regius och Codex Trajectinus har »fara» för sig (se SnE 1931 s. 206 not 4[a]). Om raden innehåller ett ånamn *Fara* är detta i nominativ formellt identiskt med infinitiven av verbet *fara* men snarast bildat med det i vattendragsnamn frekventa suffixet urn. *-*ōn*- (fnord. -*a*) till *o*-fullstadiet av roten i verbet *fara* (urie. **per*- 'komma igenom, korsa'; se LIV s. 472; jfr Pokorny s. 816 f.). Oluf Rygh (NE s. 46) anför ett par norska vattendragsnamn *Faraa* som kanske är etymologiskt identiska med ånamnet i Eddan men epexegetiskt utvidgade med efterleden -*å* (-*aa*).

Det är en spännande tanke att vi i ånamnstulans *Fara* skulle kunna ha ett belägg på ett gammalt namn på Kävlingeån – en pendang till det tidiga belägget *Ravgn* på Rönne å (se Fridell 2016 s. 23). Detta kan väl inte uteslutas, men frågan är hur troligt det är med tanke på att Kävlingeåns nedre lopp faktiskt omtalas (som *Lodda*) två halvrader längre fram i tulan.

En annan namnrekonstruktionsmöjlighet framskymtar emellertid vid betraktande av en grupp norska namn som av Rygh (NE s. 56 f.) återförs på fvn. *Fǫr*, en sekundär ånamnsbildning till appellativet fvn. *fǫr* f. 'resa, färd'. Det gäller bl.a. ånamnet *Forra* (också skrivet *Fora*), namn på ett biflöde till Stjørdalselva i Trøndelag, och bynamnet *For* i socknen Stod i Trøndelag, vilket Rygh antar är ett äldre namn på nuvarande Forneselva, som byn ligger vid. Det är emellertid svårt att utesluta att de norska namnen i stället är bildade till appellativet fvn. *for* 'fåra' (NSL s. 154 f.). Vattendragen i fråga rinner genom delvis djupa och trånga dalgångar som gör en sådan namnbildning tänkbar ur saklig synpunkt.

En sekundär ånamnsbildning fda. **Far* – identisk med fvn. *Fǫr* – föreligger dock enligt förslag av Oluf Nielsen (i UBl 1 s. 184) i förleden i *Farris*, namn på en f.d. skog mellan Kongeå, Gram å och Ribe å i Jylland. Nielsen föreslår att **Far* är ett äldre namn på Ribe å. John Kousgård Sørensen i DSÅ (2 s. 74) ansluter sig till Nielsens tolkning och tillför att samma ånamn torde föreligga i *Nørre Farup* och *Sønder Farup*, belägna väster om Ribe och norr resp. söder om Ribe å: »Farris og Farup betyder 'skoven' henholdsvis 'torpet ved Far'» (jfr annorlunda la Cour i FoN 5 [1923] s. 58).

Samma namnbildning **Far* kan (i genitiv) föreligga i en grupp vattendragsnamn da. *Far*(*e*)*bæk*, sv. *Farabäck*. I Danmark har detta namn veterligen burits av fyra olika vattendrag. I Skåne är det indirekt belagt i sekundärnamnen *Farabäcksvad* och *Farabäckshus*(*et*) i Hjärnarps sn, Bjäre hd (DSÅ 2 s. 75 f.). Det kan dock inte uteslutas att det i stället är fråga om primära namnbildningar (fda. **Far* f. eller **Fara* f.; jfr det ovan nämnda fvn. *Fara* i Snorres Edda) till roten urie. **per*- 'komma igenom, fara', som sekundärt utvidgats med ett epexegetiskt -*bæk* (-*bäck*).

Ett vattendragsnamn **Far* har också föreslagits föreligga i förleden i sjönamnet *Farlången* i Ö. Göinge härad i nordöstra Skåne. Tolkningen är Elof Hellquists (1903–06 1 s. 112 f.), som dock håller öppet för att förleden i sjönamnet i stället kan innehålla motsvarande appellativ *far* f. Om det är fråga om ett namn **Far* ska detta ha burits av det vattendrag som passerar genom den avlånga sjön. Emellertid kan det inte heller här uteslutas att förleden i stället är en primär namnbildning fda. **Far* f. eller **Fara* f. till roten urie. **per*-. Troligast är väl dock att *Farlången* i stället med Staffan Fridell (2004 s. 23) innehåller appellativet *far* n. 'farled i eller över vatten' (varom se utförligt Ståhle 1946 s. 459 f.), med motivet att själva sjön varit farbar, antingen med båt eller till fots när den varit istäckt.

Vad gäller förekomsten av vattendragsnamn innehållande roten urie. **per*- i Danmark och Skåne framstår framför allt ett äldre namn **Far* f. 'den farbara' eller möjligen 'den som far, färdas' på den stora Ribe å med biflöden som en ur semantisk synpunkt tilltalande rekonstruktion medan frågetecken får sättas för de mindre vattendragen, som i lika mån kan vara primära namnbildningar till roten urie. **per*- eller vara bildade på annat sätt. Men inte heller i fråga om Ribe å kan en sekundär namnbildning fda. **Far* f. eller **Fara* f. alldeles uteslutas. Det framgår hur som helst av formen hos namnen i Danmark och Skåne att det i dessa fall inte är fråga om bildningar till fda. **for* 'fåra'. Om en sekundär namnbildning **Far* f. till appellativet *far* 'färd, resa' förelegat som namn på Ribe å skulle detta i sin mån tala för att åtminstone vissa av de norska namnen är bildade till appellativet *fǫr*.

I valet mellan en primär namnbildning fda. **Far*(*a*) f. till roten urie. **per*- och en sekundär namnbildning till appellativet *far* f. 'resa, färd' måste morfologiska såväl som semantiska aspekter beaktas. En sekundär namnbildning är i princip att föredra om en sådan är möjlig; det är metodiskt korrekt att i första hand åberopa sig på belagt ordgods (t.ex. det i både väst- och östnordiskan belagda *fǫr*/*far* f. 'färd, resa') och först i andra hand laborera med rekonstruerade suffixavledningar som måste gå mycket långt tillbaka i tiden, som ett fda. **Far* < urn. **Farō* f. eller, mindre troligt, **Fara* < urn. **Farōn*-.

Ur semantisk synpunkt är valet inte lika givet. En sekundär namnbildning till appellativet fsv. *far* f. 'resa, färd' kan ha haft betydelsen 'den farbara', eller som John Kousgård Sørensen (DSÅ 2 s. 74) uttrycker det, 'åen som egner sig til at færdes, rejse på'. Ett sådant namnmotiv torde a priori ställa ganska höga krav på vattendragets farbarhet. Det förutsätter dessutom att vattendraget verkligen fyllt en funktion som transportled, d.v.s. erbjudit den bästa framkomligheten antingen mellan bebyggelser eller mellan en bebyggelse och någon lokal för exempelvis handel, kult, rättsutövning, näringsfång (åker, äng, skog, fiskevatten eller liknande) eller nyodling och expansion (se härom avsnitt 4.1.2). Å andra sidan kan man hos ett till appellativet *far* f. 'resa, färd' bildat ånamn

troligen också tänka sig en betydelse ’den som far fram, den som färdas’, även om detta tycks mig något mera långsökt.

En primär namnbildning **Far(a)* f. till roten urie. **per-* ger ett ur semantisk synpunkt ännu vagare intryck. *-ō-* och *-ōn*-suffixets förekomst i appellativa bildningar med mer eller mindre framträdande instrumental betydelse (se Olson 1916 s. 140 ff., 201 f.) öppnar för möjligheten att även en primär namnbildning **Far(a)* skulle kunna betyda ’den farbara, den man far på, den man tar sig fram med hjälp av’. Något närmare till hands ligger kanske ändå att se en sådan bildning som ett nomen agentis (se Olson 1916 s. 136 f., 197 ff.) med grundbetydelsen ’den farande’; jfr med avseende på namnsemantiken vattendragsnamnet fda. **Farandi*, som av John Kousgård Sørensen (i DSÅ 2 s. 75) anses föreligga i socken- och bynamnet *Farendløse* i Ringsted herred. Vid beaktande av en grundbetydelse ’den farande’ inställer sig som namnmotiv två huvudalternativ. Det ena är ett häftigt, stritt lopp med stor andel strömmande vatten. Förutsättningarna för ett sådant motiv tycks i den huvudsakligen lugnflytande Kävlingeån ha varit begränsade, med undantag för åns nedersta lopp. Uppströms Vombsjön har förutsättningarna bättre överensstämt med ett sådant namnmotiv (se vidare avsnitt 4.1.2). Det andra alternativet är att åns storlek gjort skäl för ett namn med betydelsen ’den farande’, eller mer specifikt ’den som (framför andra) far fram genom landskapet’, och detta får sägas passa väl på Kävlingeån, vilken som nämnts är en av Skånes största åar, och även – ur ett geografiskt mer begränsat perspektiv – på biflödet Björkaån.

Sammantaget utkristalliserar sig två huvudalternativ för en rekonstruktion av ett äldre namn på Kävlingeån med Björkaån med utgångspunkt i roten urie. **per-*:

1. En primär namnbildning till roten urie. **per-* med suffixet *-ō* eller mindre sannolikt *-ōn-*.
2. En sekundär namnbildning till appellativet urn. **farō* f. ’färd, resa’.

Båda alternativen ger i princip samma namnsemantiska möjligheter; oavsett vilketdera alternativet man väljer kan namnet i princip förstås antingen som ’den farande’ eller ’den farbara’. Som det mest tilltalande alternativet betraktar jag emellertid en sekundär namnbildning med betydelsen ’den farbara’, varvid åns funktion som inre vattenväg i äldre tid utgör namnbildningsmotiv.

I nästa avsnitt dryftas de sakliga förutsättningarna för ånamnet närmare. Uppmärksamheten samlas då kring betydelsen ’den farbara’ och åns användning som forntida transportled. De sakliga förutsättningarna för ett namn med betydelsen ’den farande’ tarvar ingen närmare granskning.

4.1.2. *Urn.* *Farō *f. 'den farbara'*

Kävlingeån är som ovan nämnts en av Skånes tre största åar. Från mynningen i Lommabukten och Öresund sträcker den sig till de centrala delarna av Skåne, och via Vombsjön och biflödet Björkaån in i landskapets sydöstra delar och Färs härad. I den mån de skånska vattendragen haft någon betydelse som transportleder i äldre tid tycks alltså Kävlingeån med Björkaån ha goda grundförutsättningar för att kunna ha spelat en roll härvidlag.

De inre vattenvägarnas betydelse överlag i äldre tid i Norden har varit föremål för diskussion inom arkeologin. Vår direkta kännedom om forntida inre vattenvägar är begränsad p.g.a. en rad omständigheter. Vattentrafiken lämnar av naturliga skäl inte samma beständiga spår efter sig som trafiken på land, som kan beläggas med hjälp av t.ex. hålvägar och vadställen. Säkert belagda hamnar och seglingsrutter hör, liksom påträffade skepps- och båtvrak, till undantagen. I stället måste vattentrafiken merendels spåras indirekt genom t.ex. ortnamn och distributionen av gravar och bosättningar (Hårdh 1986 s. 45). Härtill kommer att vägnätet i Sydskandinavien var ganska väl utbyggt redan på 15–1600-talet (Ödman 2018 s. 180; jfr Larsson 2007 s. 54 med litt.). Trafiken i vattendragen har vid det laget troligen tappat mycket av sin betydelse och har därmed inte kommit att omnämnas i någon större utsträckning i skriftliga källor (Ödman 2018 s. 180). Till de inre vattenvägarnas minskande betydelse har säkert också ett under medeltiden sjunkande vattenstånd i sjöar och vattendrag bidragit. Man räknar med att vattnet omkring år 1000 stod ungefär en meter högre än idag i Sydskandinavien (Hårdh 1986 s. 46). – För Vombsjöns och Kävlingeåns del ska det här påpekas att sjön reglerades 1936, varvid vattennivån sjönk ytterligare ca 1 meter.

Under järnålder och tidig medeltid är det alltså a priori troligt att de inre vattenvägarna spelat en vida större roll än under senmedeltid och nyare tid. Birgitta Hårdh (1986 s. 45), som behandlar inre vattenvägar i Sydskandinavien i äldre tid, skriver:

> Daß die See- und Flußwege in vorgeschichtlicher Zeit wie auch später eine außerordentlich große Rolle gespielt haben, ist wohl keine allzu gewagte Annahme. Für die Beförderung von Menschen und Waren, besonders über längere Strecken, waren Wassertransporte ohne Zweifel am bequemsten.

Berta Stjernquist (1963), som undersökt förekomsten av bronsåldersgravar kring Helge å i nordöstra Skåne, betonar att gynnsamma förhållanden för färd på vattendrag säkerligen förelegat på vissa håll men knappast överallt, och att man måste bedöma varje fall för sig. Upp till Knislinge har Helge å enligt Stjernquist varit farbar; för att nå hit vid färd motströms måste man bära (och eventuellt lasta om) båten bara vid ett större fall vid Torsebro. Uppströms Knislinge består ån däremot av mycket korta sel som avbryts av mer eller min-

dre utdragna strida partier. (Stjernquist utgår här från de undersökningar av vattenfall m.m. i Sveriges större vattendrag som publicerades 1912–45 inför utbyggnad av vattenkraften under titeln Förteckning över Sveriges vattenfall.) Stjernquist noterar dock att trakten kring Knislinge inte utgör någon sista utpost för bronsåldersgravarna längs Helge å; dessa finns även längre norrut. Hon drar slutsatsen (s. 232 f.) att man uppströms Knislinge måste ha färdats landvägen men i nära anslutning till ån. Ådalen har fungerat som orienteringspunkt och erbjudit en relativt lättframkomlig terräng.

De skånska vattendragens betydelse som transportleder under järnålder och tidig medeltid har dryftats närmare av Anders Ödman (2005 s. 147 ff., 2018 s. 179 ff.), som i synnerhet uppehåller sig vid vattendragens roll som transportleder för stenmaterial till medeltida borg- och kyrkobyggen. Till skillnad från Berta Stjernquist menar Ödman (2005 s. 150 ff.) att även Helge ås övre lopp kunnat användas för transportändamål. Han tar utgångspunkt i topografen Abraham Hülphers rapport om transporter längs Torneälven 1789 och jämför (s. 153) med Helge å:

> Tekniskt bör förutsättningarna för båtfärd upp och ned för Helge å ha varit lika möjliga som för Torneälven eller andra vattendrag i vårt land. Från Åhus kom man helt obehindrat in till Torsebro där det fanns ett vattenfall likt det vid Kengis. Man fick här byta båt eller bära sin båt upp över forsnacken. På många platser fick man stiga ur båten, men vid de flesta forsarna kunde man staka sig uppför genom att utnyttja bakvatten och höljor. Nedför ån har det däremot gått fort […].

Ödman anför flera andra omständigheter som talar för att Helge å haft betydelse som transportled, bl.a. att ån hela vägen från Skeingesjön till Åhus varit en s.k. kungsådra. Det medeltida begreppet kungsådra innebär att utnyttjandet av vattendraget är reglerat, bl.a. för att främja samfärdselintressen. Sammantaget menar Ödman att Helge å spelat en central roll för placeringen och uppförandet av Skeingeborg och godsen Hemlinge, Osby och Björkeberga.

På liknande sätt menar Ödman (2018 s. 179 ff.) att Nybroån i sydöstra Skåne använts som transportled för stenmaterial till mynningen vid Nybro utanför Ystad för vidare förmedling sjövägen till bygget på domkyrkotomten i Lund på 1000-talet. Till bygget av den kyrka eller det kloster som stod på tomten innan den domkyrka som står där idag uppfördes har bl.a. Köpingesandsten och Benestadstuff använts. Dessa bergarter har brutits på flera platser i anslutning till Nybroån (a.a. s. 183 f.). En förutsättning för att transporten ska kunna ha skett via ån är förstås att denna inte varit uppdämd. Köpinge mölla är belagd (som Kiöbinge mölle) i Palteboken 1514 (s. 361). Barevadsmölla ett par kilometer uppströms åmynningen nämns däremot redan 1397 (Bauurewadtz mølle DD 4 R 6: 456 s. 382), dock i en regest från ca 1570. På laga skifteskartan från 1851 (LMV 12–stk–61) syns kvarnen ligga i en separat kanal bredvid den

meandrande ån. Enligt Ödman (2018 s. 187) har ändamålet med detta varit att hålla ån öppen för båttrafik. Bruket att anlägga kvarnar i särskilda kanaler utan att dämma i ån, påpekar Ödman (a.st.), upphörde generellt under 1500-talet, då det i stället blev vanligt med dammvallar; jfr att vägnätet – som ovan nämnts – vid denna tid var så pass väl utbyggt att båttrafiken på de inre vattenvägarna tappat mycket av sin betydelse. – Det finns medeltida belägg för ytterligare en kvarn i Nybroån vid namn »Lawerwatsmölle» (1398 avskr. 1494 DD 4 R 6: 617 s. 534), men denna finns det inga spår av.

Låt oss återvända till Kävlingeån och de förutsättningar denna haft att fungera som transportled i äldre tid. Till att börja med kan konstateras att fallhöjden från utloppet från Vombsjön till mynningen i Öresund idag uppgår till relativt blygsamma 18 m. Utloppet är dock reglerat med hjälp av ett dämme, och sjöns yta står 20 m över havet. Man torde kunna utgå ifrån att fallhöjden från Vombsjön till Öresund för omkring 1 000 år sedan har legat runt 20 m – att jämföra med Helge ås dryga 70 meter räknat från Osbysjön till Hanöbukten och Rönne ås dryga 50 meter från Ringsjön till Öresund. Idag sker stigningen abrupt vid de åtta dämmen som finns mellan åmynningen och utloppet från Vombsjön (Tollgren & Walldén 2017a s. 82). Av dessa är sju belägna i åns nedre lopp mellan Håstads mölla och Högsmölla, en sträcka på ca 15 km (medan det åttonde utgörs av dämmet vid utloppet från Vombsjön). Här faller ån knappt 15 av de totalt 20 meterna mellan Vombsjön och åmynningen, och det är framför allt här man kan räkna med att det funnits naturliga fall och forsar innan ån dämdes upp, i synnerhet på sträckan mellan Håstad och Lilla Harrie, där ån faller ca åtta meter på tre kilometer (se Tollgren & Walldén 2017a s. 82). I jämförelse med de fall och forsar som finns i Helge å (jfr ovan) framstår partiet dock som relativt beskedligt. Möjligen har vattnet även ned- och uppströms partiet mellan Håstads mölla och Högsmölla flödat något hastigare innan dämmena anlades (jfr Tollgren & Walldén 2017b s. 170).

Uppströms Vombsjön faller Björkaån sammanlagt ca 160 meter från sina källsprång på Linderödsåsen till utloppet i Vombsjön vid Vressel. Från Vollsjö, där ån blir påtagligt bredare, faller ån 85 meter på sin färd till Vombsjön. På denna sträcka är vattnet i ån till 34 % lugnflytande, till 30 % svagt strömmande, till 33 % strömmande och till 3 % forsande (genomsnitt efter uppgifter avseende deletapper av ån i Eklöv 2003). Den största andelen forsande vatten, som likväl är blygsam, 7 %, påträffas på sträckan mellan Tolånga och S. Åsum (a.a. s. 17). Vid Eggelstad svänger ån av västerut mot Vombsjön, där den faller ut sedan den passerat genom en ställvis djupt utmejslad isälvsdal (Kristoffersson 1924 s. 13).

Ett annat potentiellt hinder för båttrafiken än forsar och fall utgörs av broar och vad. Enligt Anders Ödman (2016 s. 65) har det åtminstone sedan medeltiden funnits broar över Kävlingeån vid Borgeby, Kävlinge, Vadmöllan och

Getinge; den sista bär namnet *Getingebro*, belagt första gången i slutet av 1400-talet (ved Gedinge Bro 1491 Rep 2: 6940). Det tycks dessutom rimligt att räkna med att det långt tillbaka i tiden funnits broar vid Södra Åsum och Tolånga. På Gerhard Buhrmanns Skånekarta från 1684 korsas ån här av landsvägar som är ritade så att de passerar över ån (vilket inte alltid är fallet då landsvägar korsar ån på kartan). Buhrmann redovisar på kartan också vagnvad – vad på omkring en halv meters djup där vagnar kunde dras över ån (Ödman 2016 s. 63) – vid Revinge, Harlösa och Vressel, således bara tre stycken i hela Kävlingeån med Björkaån. Ridevaden – vad med ett maximalt djup på ca 1,5 meter, där man kunde passera ån till häst (a.st.) – är talrikare men spelar sannolikt ingen roll för framkomligheten med båt i ån. Fig. 1 är baserad på ett utsnitt ur Buhrmanns karta, med broar (nedströms Vombsjön enligt Ödman 2016 s. 65) samt vagn- och ridevad markerade med symboler.

Till jämförelse kan nämnas att det i Rönne å enligt Buhrmanns karta finns fyra vagnvad från Ringsjön till Öresund. Ortnamnet *Tommaspång* (tomaspång 1684 Buhrmann) vittnar om en spång eller enklare bro där landsvägen korsat ån mellan Riseberga och Ö. Ljungby och *Hasslarödsbro* (haslarebro 1684 Buhrmann) om en bro vid Hasslaröd. Dessutom har det förmodligen funnits broar vid Ängelholm, V. Sönnarslöv och Billinge. I Helge å syns inga särskilt utmärkta vagnvad på Buhrmanns karta, men ån korsas på flera ställen av landsvägar. Broar lär ha funnits åtminstone vid Torsebro, Knislinge och Broby. Beroende på konstruktionen är det emellertid inte självklart att alla

Fig. 1. Björkaån-Kävlingeån från källsprången på Linderödsåsen norr om Färs härad via Vombsjön till utloppet i Lommabukten i Öresund efter Gerhard Buhrmanns Skånekarta (1684). Uppgifter om broar nedströms Vombsjön från Ödman 2016 s. 65. (Jfr Ödman 2016 s. 16 fig. 4a–b.)

broar utgjort hinder för båttrafik. Det kan ha räckt att fälla masten, om en sådan funnits.

På de skånska vattendragen liksom längre norrut i Norden bör man ha använt små, lätta och mycket grundgående båtar av samma typ som den s.k. Viksbåten (jfr Larsson 2007 s. 230), som kunde passera över ridevad och under högre broar och gängen och som dessutom kunde bäras förbi oframkomliga partier. För en järnåldersbåtfärd uppströms på Kävlingeån från mynningen i Öresund till Vombsjön är det framför allt sträckan mellan Högsmölla och Håstads mölla som framstår som potentiellt problematisk med hänsyn till topografi och vattenflöde. Det är också framför allt här, i åns nedre lopp, som det möjligen funnits broar. Här har man alltså sannolikt fått bära och lasta om sina båtar på några ställen, oklart hur många. Uppströms Håstads mölla bör ån ha varit lättseglad, men vid Revinge och Harlösa har man möjligen fått bära och lasta om båtarna för att komma förbi vagnvaden, beroende på vadens djup och båtarnas djupgående med hänsyn till last m.m. Väl ute på Vombsjön har farbarheten förstås varit god, förutsatt gynnsamt väder. Vid Vressel har man möjligen fått bära båtarna förbi det sista vagnvadet. Färden upp i Björkaån bör ha varit mer varierad och krävande än på andra sidan sjön, med ställvis strömmande och (mera sällan) forsande vatten. Förmodligen har man på sina håll även här fått bära och lasta om båtarna. Gissningsvis har man kunnat ta sig så långt som till Vollsjö. Här smalnar ån av påtagligt, och man får nog räkna med att den uppströms bara kunnat förmedla småskalig, lokal trafik med mindre båtar.

Sammanfattningsvis framstår forntida båttrafik på Kävlingeån till Vombsjön och vidare upp i Björkaån som ett genomförbart om inte direkt bekvämt företag. Preferensen för vattenvägar framför landvägar i äldre tid bygger på att vattenvägarna varit mindre mödosamma, inte på att de varit alltigenom behagliga eller problemfria. Vid jämförelse med Skånes två andra stora åar, Helge å och Rönne å, framstår Kävlingeån med sina blygsamma nivåskillnader och begränsade forsande partier knappast som den minst farbara – tvärtom. Att anta att det kunnat förekomma båttrafik på ån i äldre tid ter sig oproblematiskt.

Vad har det då funnits för incitament för båttrafik på Kävlingeån, Vombsjön och Björkaån, frånsett kolonisering och persontransport? Ett sådant är fiske på Vombsjön, som kan ha lockat även människor bosatta på visst avstånd, och som förstås enklast nåtts via åarna. Vombsjön är rik på fisk, och än idag bedrivs det yrkesfiske på sjön. Ett annat är ved- och virkestransport. 1622 uppdrog Kristian IV åt Tage Ottesen Thott (senare riksråd), sjöofficeren Gabriel Kruse och ingenjören Gabriel de la Haye att undersöka möjligheterna att genom anläggande av slussar eller på annat sätt göra Lödde å segelbar för transporter av ved från Skånes inland till Öresund (Wickström 2021 s. 21). Även om företaget veterligen inte realiserades visar detta att skogen i Skånes inland betraktades

som en värdefull naturresurs och att Lödde å och Kävlingeån i början av 1600-talet sågs som en potentiell transportled. Det visar emellertid också att längre transporter på ån vid denna tid inte längre kunde genomföras utan att särskilda ingrepp först företogs, troligen p.g.a. fördämningar vid kvarnarna. Buhrmanns karta utvisar vidsträckta lövskogar i anslutning till Vombsjön och Kävlingeån vid 1600-talets slut. Dessa kan ha spelat en roll i ved- och virkesförsörjningen nedströms även längre tillbaka i tiden, när skogen avverkats i de tätbefolkade västra delarna av Skåne. Kävlingeån mynnar i Lommabukten, och härifrån nås bl.a. Malmö och Höje å, som kan nyttjas för transport till Uppåkra och Lund. Om förekomsten av skog runt Vombsjön vittnar socken- och kyrkbynamnet *Öved* 'skogen (på landet) vid vattnet' (se SkO A: 5 s. 366).

Det är också rimligt att tänka sig att man i ån och sjön företagit persontransporter av handels- eller officiell karaktär. Under medeltiden kan man tänka sig sådana transporter t.ex. mellan ärkesätet i Lund, kungsgården i Flyinge, församlingarna, godsen och Övedskloster (som var premonstratenserkloster från grundandet 1160 till reformationen); i äldre tid framstår Kävlingeån som en lämplig färdväg till och från den betydelsefulla järnåldersboplatsen Uppåkra. Rimligen har det också förekommit båttrafik av mera lokalt slag. Kanske har man via dessa vattenvägar i vissa fall färdats till åker och äng, och kanske har man transporterat kreatur mellan byn och betesmarkerna. Detaljerna i art och omfattning kommer vi inte åt idag, men Kävlingeån har rimligen inte saknat potential som transportled i äldre tid, och inte heller dess biflöde Björkaån.

Ett enkelt sätt att bilda sig en uppfattning om denna potential är att titta på de bebyggelser som ligger i åns närhet. Räknat från mynningen i Öresund är det fråga om följande kyrkbyar: Löddeköpinge, Borgeby, Hög, Stävie, Lackalänga, Kävlinge, V. Hoby, Lilla Harrie, Håstad, Örtofta, Getinge, Gårdstånga, Holmby, Hammarlunda, Revinge, Harlösa, Björka, S. Åsum, Tolånga och Vollsjö. Via Vombsjön har Vomb och Öved med Övedskloster nåtts. Av dessa kan följande med ledning av sina namntypers datering förmodas ha järnåldersursprung: -*by*: Borgeby, Holmby, V. Hoby; -*inge*: Flyinge, Getinge, Kävlinge, Revinge; -*lösa*: Harlösa, Vollsjö; -*stad*: Håstad. Därtill kommer att *Gårdstånga* är belagt (som **ṇ : karþ : stokum** *in Garðstąngum*) redan på 1000-talet på Forshedastenen i Småland (Sm 52; se SkO A: 4 s. 102 f.).

4.1.3. *Slutsatser*

Naturliga och teknologiska förutsättningar för båtfärder på Kävlingeån, Vombsjön och Björkaån bör ha funnits åtminstone sedan järnåldern och tills ån på 1500-talet dämdes upp för kvarndriftens skull. Närheten till flera viktiga bebyggelser, varav flera måste förläggas till järnåldern, och till skogarna runt Vombsjön, som sannolikt utgjort en viktig naturresurs, har troligen gjort ån och sjön till en betydelsefull transportled.

En sekundär namnbildning urn. **Farō* f. till appellativet **farō* f. ’färd, resa’ låter sig efter morfologiska såväl som sakliga omständigheter rekonstruera som ett tänkbart äldre namn på Kävlingeån med biflödet Björkaån. Namnets betydelse kan ha varit ’den farbara’ och namnmotivet åns användning som transportled. Tänkbart som äldre namn på ån är emellertid också en primär namnbildning urn. **Farō* f. eller **Farōn-* f., bildad med *-ō-* resp. *-ōn*-suffix till roten urie. **per-* och med betydelsen ’den som (framför andra) far fram genom landskapet’ eller ’den farbara’. Det som ger den förstnämnda rekonstruktionen ett visst försteg är att en sekundär namnbildning ur principiell synpunkt är att föredra i detta fall.

I det följande avsnittet (4.2) riktas uppmärksamheten mot Vombsjön och möjligheterna att med utgångspunkt i de två här föreslagna rekonstruktionerna av äldre namn på Kävlingeån med Björkaån rekonstruera ett äldre namn på sjön, ingående i ett äldre hydronympar med ånamnsprioritet.

4.2. Urn. **Farjaʀ* m.

Ett bekant mönster i äldre nordisk hydronymi är att hydronymer uppträder parvis, ofta på så sätt att ett vattendragsnamn uppträder sida vid sida med ett sjönamn såtillvida att det föreligger ett morfologiskt och ett sakligt förhållande mellan de båda namnen: både namnen och namnbärarna hänger ihop. Oberoende av varandra kan såväl den sakliga som den morfologiska relationen då vara av olika slag: vattendraget kan utmynna i eller avvattna sjön, och oavsett detta kan vattendragsnamnet vara bildat till sjönamnet eller vice versa. Om vattendragsnamnet är det primära talar man om ånamnsprioritet; är förhållandet det motsatta talar man om sjönamnsprioritet.

Sigurd Fries (1997 s. 121) har hävdat att norrländska hydronympar i stor utsträckning uppvisar ånamnsprioritet – d.v.s. ånamnet är det etymologiskt primära – medan det motsatta förhållandet gäller längre söderut i Sverige. Detta sammanhänger enligt Fries (a.st.) med att hydronymerna i Norrland är bildade i en tid då landskapet koloniserades; namnbildarna kom först i kontakt med vattendragen, som fungerade som farleder, och nådde först senare fram till källsjöarna. I mellersta och södra Sverige var det i stället sjöarna »som stod i centrum för intresset», menar Fries (a.st.), som farleder och för fiske.

Även om sjönamnsprioritet verkligen tycks vara vanligare i mellersta och södra Sverige än i Norrland (se Neumüller 2007 s. 33 med litt.) är Fries slutsatser om de bakomliggande realförhållandena alltför långtgående. Även mellersta och södra Sveriges »gamla bygder» – som Fries (1997 s. 121) uttrycker det – har en gång (eller flera) varit föremål för kolonisering, och då det är fråga om morfologiskt mycket ålderdomliga namnbildningar finns det ingen anledning att betrakta ånamnsprioritet som en belastning för en tolkning eller

rekonstruktion av ett mellan- eller sydsvenskt hydronympar. Man har t.ex. i regel betraktat *Rönne å* i nordvästra Skåne som primärt till *Ringsjön*, så senast Staffan Fridell (2016; jfr Sahlgren 1927–28 s. 119, 1959 s. 3 f., Palmér 1936 s. 52 ff., Ljunggren 1940–41 s. 7 ff., Widmark 1963 s. 72, Kousgård Sørensen i DSÅ 5 s. 430 ff.), som återför sjönamnet på ett urn. **Ragunaʀ*, en maskulin *a*-stamsavledning till ånamnet urn. **Ragunō* f., i sig en sekundär namnbildning till det kollektiva appellativet urn. **ragunō*, fvn. *rǫgn* f. 'gudamakter'. Att forntida kolonisatörer nått fram till Ringsjön efter färd inåt land på Rönne å förefaller inte a priori mindre troligt än motsvarande förlopp i norra Sverige.

Motsvarande gäller förstås även Kävlingeån och Vombsjön. Vid färd uppströms från Lommabukten i Kävlingeån nås Vombsjön efter knappt 50 km. Om ån burit namnet urn. **Farō* eller **Farōn-* är det högst tänkbart att Vombsjön burit ett namn som varit bildat till ånamnet. Det finns då flera tänkbara rekonstruktionsmöjligheter. Eftersom syftet här är att söka ett möjligt ursprung till häradsnamnet *Färs* är det i första hand aktuellt att överväga en bildning med ett suffix som kan ha framkallat *i*-omljud. Närmast till hands ligger då en bildning med *-ia*-suffix.

Det finns flera nordiska dehydronymiska vattennamn som är bildade med detta suffix till vattendragsnamn. Som exempel nämner Svante Strandberg (2004a s. 31 med litt.) tre norska fjordnamn som alla tolkats som bildade med *-ia*-suffix till älvnamn: *Hvínir* m. till *Hvín* f. (Agder) samt *Fjǫlnir* m. till *Fjelna* f. (Trøndelag) och *Lýsir* m. till *Lýsa* f. (Rogaland). Vidare har älvnamnet *Måne* och sjönamnet *Møsvatnet* (Telemark) uppfattats som ett hydronympar fvn. **Marn-* f. : **Mernir* m. (a.st. med litt.).

I samtliga dessa fall uppträder *ia*-suffixet tvåstavigt efter lång rotstavelse. Efter kort rotstavelse skulle det i stället få den enstaviga formen *-ja-*. Ett i detta sammanhang synnerligen intressant fall av dehydronymisk avledning med denna suffixvariant, som också nämns av Strandberg (2004a s. 32), utgörs av namnet *Feren* på en sjö i Trøndelag, som av Jørn Sandnes (NSL s. 143, 154 f.) återförs på ett fvn. **Førr* m., bildat med *-ja*-suffix till älvnamnet *For*(*r*)*a*, fvn. **For* eller **Fǫr*. *-ja*-suffixet verkar här *i*-omljud och bortfaller (liksom i appellativ som t.ex. urn. **harjaʀ* > fvn. *herr*, fda. *hær*). En avledning med *-ja*-suffix till något av de i avsnitt 4.1 föreslagna rekonstruerade äldre namnen på Kävlingeån med Björkaån, **Far* f. och (mindre troligt) **Fara* f., skulle i urnordiskan få formen **Farjaʀ* m., vilket från urnordisk till forndansk tid i nominativ skulle utvecklas **Farjaʀ* > **Færiʀ* > **Færʀ* > **Færr* (i forndanskan skrivet **Fær*), i genitiv **Farjas* > **Færis* > **Fæ̨rs*. Ett hydronympar fda. **Far* f. : **Fær* m., vilket får betraktas som det något troligare alternativet (se avsnitt 4.1), vore en ordbildningsmässig och ljudhistorisk nära parallell till det norska hydronymparet **For*/**Fǫr* f. : **Førr* m. Om det norska älvnamnet återgår på ett fvn. **Fǫr* f. är det fråga om en fullständig parallell.

5. Avslutning

I ett primärt häradsnamn fda. *Færshærath* kan förleden innehålla genitiv av det i avsnitt 4.2 rekonstruerade sjönamnet fda. **Fær* m.

När man vid färd uppströms i Kävlingeån västerifrån når fram till Vombsjön kommer man samtidigt in i Färs härad. För den förmodade forntida trafiken på de inre vattenvägarna i mellersta Skåne kan Vombsjön således betraktas som en portal till häradet. Om den danska häradsindelningen och de primära häradsnamnen en gång tillkommit inom ramarna för en regional myndighetsutövning med utgångspunkt i ett maktcentrum i sydvästra Skåne är det en tilltalande tanke att Färs härad fått sitt namn just efter den sjö som dels markerar häradets västgräns vid färd på Kävlingeån, dels fungerat som en knutpunkt för samfärdseln i häradet (med närhet bl.a. till tinget mellan Araskoga och Brandstad), dels och slutligen utgör ett framträdande inslag i landskapsbilden i de centrala delarna av häradet (se fig. 2). Jfr Thorsten Andersson (1965 s. 43) beträffande namnbildningsmotivet hos dehydronymiska häradsnamn:

> Sammanfattningsvis kan konstateras, att det förekommer en liten grupp primära häradsnamn med representanter på både gammalt svenskt och gammalt danskt område, där häradet har namn efter sitt läge omkring eller vid ett centralt vatten.

Fig. 2. Utsikt västerut över Övedskloster och Vombsjön från Frualid. Foto: förf.

För Färs härads vidkommande är det den speciella kombinationen av omständigheter som utgör namnbildningsmotivet, och att denna kombination inte påträffas på så många andra platser kan vara en orsak till att andra häradsnamn bildade till just sjönamn inte påvisats – medan dehydronymiska häradsnamn bildade till sund, fjordar och åar är tämligen vanligt förekommande (jfr avsnitt 3).

Teoretiskt möjligt är emellertid också att fda. *Færshærath*, belagt först omkring 1300, återgår på ett dehydronymiskt bygdenamn **Fær* 'bygden kring sjön *Fær' i sin tur bildat till ett äldre namn på Vombsjön (jfr avsnitt 3). Även om jag inte vill utesluta att *Färs härad* således är ett sekundärt häradsnamn tycks det mig enklare och därmed mera tilltalande att se namnet som ett primärt, dehydronymiskt häradsnamn (jfr Andersson 1965 s. 42, 110).

Den här framlagda tolkningen av *Färs härad* får givetvis betraktas som tentativ. Den bygger i två led på rekonstruerade hydronymer som inte är belagda i sekundärnamn (att *Färs härad* enligt tolkningen är ett sekundärnamn till sjönamnet fda. **Fær* kan förstås inte anföras som argument för tolkningen). Tolkningen är alltså långt ifrån säker. Emellertid har den, menar jag, avgjorda typologiska fördelar framför Jöran Sahlgrens (1920 s. 59) deantroponymiska tolkning och står på säkrare språklig grund än Ola Svenssons (2015 s. 173) tentativa anknytning av häradsnamnet till de på 1800-talet belagda ägonamnen »Färlet» och »Färletstufworne».

Källor och litteratur

APL = Acta processus litium inter regem Danorum et archiepiscopum Lundensem. Nov. ed. Curaverunt Alfred Krarup & William Norvin. 1932. Hauniæ.

Andersson, Thorsten, 1965: Svenska häradsnamn. Uppsala–Köpenhamn. (Nomina Germanica. Arkiv för germansk namnforskning 14.)

— 1986: Personnamn i distrikts- och bygdenamn. I: Personnamn i stadnamn. Artikkelsamling frå NORNAs tolvte symposium i Trondheim 14.–16 mai 1984. Red.: Jørn Sandnes & Ola Stemshaug. Uppsala. (NORNA-rapporter 33.) S. 111–125.

AöS = Atlas över Skåne. Sveriges Nationalatlas. Red. T. Germundsson & P. Schlyter. 1999. Uppsala.

Buhrmanns karta = Karta över Skåne 1684 uppgjord på Karl XI:s befallning av ingenjörkaptenen Gerhard Buhrmann och av denne överlämnad till konungen. Utg. [i faksimil] av F. Wernstedt. 1927. Stockholm.

CS = Cartographia Scanensis. De äldsta förarbetena till en kartläggning av de skånska provinserna 1589. Utg. av H. Richter. I: Svensk geografisk årsbok 1930. S. 7–51.

Eklöv, Anders, 2003: Fiskevårdsplan Björkaån 2003. https://viss.lansstyrelsen.se//ReferenceLibrary/8817/Fiskev%C3%A5rdsplan%20Bj%C3%B6rka%C3%A5n%202003.pdf (2024-08-09)

Elmevik, Lennart, 2006: *Frosta härad* och »*Dapra härad*». I: OUÅ 2006. S. 7–14.

FoN = Fortid og Nutid. Tidsskrift for kulturhistorie og lokalhistorie. 1 ff. 1914 ff.
Fridell, Staffan, 2004: Sjönamn på *-lången* i Sverige. I: NoB 92. S. 19–48.
— 2016: *Rönne å* och *Regnaren*. I: OUÅ 2016. S. 23–35.
Fries, Sigurd, 1997: Sången och Sången – är sjönamnet eller ånamnet det primära? I: Ortnamn i språk och samhälle. Hyllningsskrift till Lars Hellberg. Red.: Svante Strandberg. Uppsala. (Acta Universitatis Upsaliensis. Nomina Germanica 22.) S. 117–124.
Förteckning över Sveriges vattenfall. Utgiven av Statens meteorologisk-hydrografiska anstalt och Kungl. Vattenfallsstyrelsen. 1–3. 1912–45. Stockholm.
Hald, Kristian, 1950: Vore Stednavne. København.
— 1965: Vore Stednavne. 2. reviderede og forøgede Udg. København.
Hellquist, Elof, 1903–06: Studier öfver de svenska sjönamnen, deras härledning ock historia [1–6]. Stockholm. (SvLm 20:1–6.)
Hårdh, Birgitta, 1986: See- und Flusswege in Südskandinavien aus der Sicht der Archäologie. I: Siedlungsforschung. Archäologie-Geschichte-Geographie 4. S. 45–62.
Jørgensen, Bent, 1977: Reciprokering. Studier i indbyrdes afhængighed mellem ældre danske bebyggelsesnavne. København. (Navnestudier 14.)
Kristoffersson, Anna, 1924: Landskapsbildens förändringar i norra och östra delen av Färs härad under de senaste tvåhundra åren. En kulturgeografisk studie. Lund.
Larsson, Gunilla, 2007: Ship and society. Maritime ideology in late Iron Age Sweden. Uppsala. (Aun 37.)
LIV = LIV. Lexikon der indogermanischen Verben. Die Wurzeln und ihre Primärstammbildungen. Unter Leitung von Helmut Rix und der Mitarbeit vieler anderer bearbeitet von Martin Kümmel, Thomas Zehnder, Reiner Lipp, Brigitte Schirmer. Zweite, erweiterte und verbesserte Aufl. bearbeitet von Martin Kümmel & Helmut Rix. 2001. Wiesbaden.
Ljunggren, Karl Gustav, 1940–41: Ringsjön. Ett tolkningsförslag. I: SOÅ. S. 3–9.
Neumüller, Kristina, 2007: *Vattensjön* och *Vattenån*. Samband mellan sjönamn och ånamn i Medelpad. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 96.)
NecrL = Necrologium Lundense. Lunds domkyrkas nekrologium utg. av Lauritz Weibull. 1923. Lund. (Monumenta Scaniae historica.)
Olson, Emil, 1916: De appellativa substantivens bildning i fornsvenskan. Bidrag till den svenska ordbildningsläran. Lund.
Palmér, Johan, 1936: Skånska ortnamn av typen Kävlinge och Värpinge. I: ANF 52. S. 38–54.
Palteboken = Palteboken. I: Jordeböcker över Lunds ärkesätes gods vid medeltidens slut. Palteboken och 1522 års uppbördsjordebok utg. av Gösta Johannesson. 1953. Lund–Köpenhamn. S. 1–459. (Skånsk senmedeltid och renässans. Skriftserie utgiven av Vetenskaps-Societeten i Lund 7.)
Pokorny = Pokorny, Julius: Indogermanisches etymologisches Wörterbuch 1. 1959. Bern–München.
Sahlgren, Jöran, 1920: De skånska häradena och deras namn. I: NoB 8. S. 54–62.
— 1927–28: Eddica et scaldica. Fornvästnordiska studier. Lund. (Nordisk filologi 1.)
— 1959: Gamla svenska ånamn. I: NoB 47. S. 1–54.
Sm + nummer = inskrift i SmR.
SnE = Edda Snorra Sturlusonar. Udg. efter Håndskrifterne af Kommissionen for det Arnamagnæanske Legat ved Finnur Jónsson. 1931. København.

Stjernquist, Berta, 1963: Om Göingebygdens bronsålder. I: Skånes natur. Skånes Naturskyddsförenings Årsskrift 50. S. 211–233.
Strandberg, Svante, 2004a: Dehydronymische Ableitungstypen. I: Suffixbildungen in alten Ortsnamen. Akten eines internationalen Symposiums in Uppsala 14.–16. Mai 2004. Hrsg. von Thorsten Andersson & Eva Nyman. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 88.) S. 27–44.
Strandberg, Svante, 2004b: Dehydronymiska avledningstyper. I: Namn. Hyllningsskrift till Eva Brylla den 1 mars 2004. Red. av: Svante Strandberg, Mats Wahlberg & Björn Heinrici. Uppsala. (Namn och samhälle 15.) S. 119–126.
Styffe, Carl Gustaf, 1867: Skandinavien under unionstiden. Ett bidrag till den historiska geografien. Stockholm.
— 1911: Skandinavien under unionstiden. Ett bidrag till den historiska geografien. 3 uppl. Stockholm.
Ståhle, Carl-Ivar, 1946: Studier över de svenska ortnamnen på -inge. På grundval av undersökningar i Stockholms län. Uppsala. (Skrifter utgivna av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 16. Studier till en svensk ortnamnsatlas 3.)
Svensson, Ola, 2015: Nämnda ting men glömda. Ortnamn, landskap och rättsutövning. Växjö.
Tollgren, Josefin & Walldén, Julia, 2017a: En flödesanalys för Kävlingeån. HEC-RAS modellering med fokus på dämmens inverkan. Master Thesis. Division of Water Resources Engineering, Department of Building and Environmental Technology, Lund University.
— 2017b: En flödesanalys för Kävlingeån – HEC-RAS modellering med fokus på dämmens inverkan. I: Journal of Water Management and Research 73. S. 161–173.
UBl = Blandinger til Oplysning om dansk Sprog i ældre og nyere Tid, udg. af Universitets-Jubilæets danske Samfund. 1–2. København. 1881–1916.
Widmark, Gun, 1963: Mǫrn och Mandalen. I: NoB 51. S. 49–89.
Wickström, Ingemar, 2020: Kalksten. Händelser och personer kring kalkstenen i Limhamn under 500 år. Malmö.
Ödman, Anders, 2005: Skeingeborg. Borgen som Saxo glömde. Lund. (Norra Skånes medeltid 4.)
— 2016: Kävlinges historia. Från istid till enskifte. Kävlinge.
— 2018: Domkyrkoentreprenaden – förspel, genomförande och avslutning. I: Vägar mot Lund. En antologi om stadens uppkomst, tidigaste utveckling och entreprenaden bakom de stora stenbyggnaderna. Red.: Maria Cinthio och Anders Ödman. 2018. Lund. S. 125–301.

Summary

Färs härad

By Mathias Strandberg

The Scanian district name *Färs härad* has hitherto not been satisfyingly interpreted. For typological reasons, the interpretation put forward by Jöran Sahlgren (1920) has been deemed improbable, as deanthroponymic district names are extremely rare in

Scandinavia (Andersson 1965). Sahlgren argues that the name contains the genitive of an Old Danish personal name **Fǣr*, ostensibly the Proto-Germanic **Fehuharjaʀ* or *-warjaʀ*. The district name *Färs härad* was last discussed by Ola Svensson (2015), who tentatively suggested that the name might somehow be related to the verb Old Norse *fara* 'go; travel'.

Taking this suggestion as a point of departure, this article attempts to interpret the district name as a dehydronymic name, an approach that has not been tried before. The interpretation builds upon a reconstruction of a hydronymic pair consisting of old names related to the verb *fara* for Lake Vombsjön, and the Kävlingeån stream with its tributary Björkaån, the modern names of which are late formations, *Vombsjön* first being attested in 1590 and *Björkaån* and alternative stream names first in the 20th century. Björkaån flows in a wide arc through the district and into Lake Vombsjön, while Kävlingeån exits the lake to the west of the district and runs through western Scania to its mouth in the Öresund Strait. Many of the district's settlements are concentrated around Björkaån and Lake Vombsjön.

An old name, the Old Danish **Fær* m. (Proto-Scandinavian **Farjaʀ*) is reconstructed for Lake Vombsjön. The name is derived with the suffix *-ia-/-ja-* from a reconstructed name Old Danish **Far* f. (Proto-Scandinavian **Farō*) for Kävlingeån with its tributary Björkaån. The stream name is conceived of as a secondary name formation to the appellative *far* f. 'journey' (Proto-Scandinavian **farō*), extant in Old Swedish, and is motivated by the stream's likely function as a waterway in prehistoric and early medieval times, which is discussed at some length. The possibility of a primary stream name **Far* f. derived with the Proto-Scandinavian suffix *-ō* from the Proto-Indo-European root **per-* 'to get through; to cross' is also considered. Two possible senses are posited, both of which are, in principle, possible for both of the reconstructed stream names: 'the navigable one' and 'the running (travelling; journeying) one'.

Förkortningar

ANF = Arkiv för nordisk filologi
APhS = Acta philologica Scandinavica
AS = Anthroponymica Suecana
ATA = Antikvarisk-topografiska arkivet, RAÄ
bek = beskrivning till ekonomisk karta
BK = Bergens kalvskinn. Utg. av O.-J. Johannessen (2016)
BNF = Beiträge zur Namenforschung
BSH = C. G. Styffe, Bidrag till Skandinaviens historia ur utländska arkiver
BØ = Bustadnavn i Østfold
DAG = Dialekt-, namn- och folkminnesarkivet i Göteborg, samlingar, Isof
DAL = Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund, samlingar, Isof
DAUM = Dialekt, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå, samlingar, Isof
db = dombok
DD = Diplomatarium Danicum
DDal = Diplomatarium Dalekarlicum
DFU = Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala, samlingar, Isof
DGP = Danmarks gamle Personnavne
DI = Diplomatarium Islandicum
DMS = Det medeltida Sverige
DN = Diplomatarium Norvegicum
DOR = Digitala ortnamnsregistret, Isof (https://ortnamnsregistret.isof.se/place-names)
DR = Danmarks Runeindskrifter
DRA = Rigsarkivet, København
DRAp = pergamentsbrev i DRA
DRApp = pappersbrev i DRA
DRB = Danmarks Riges Breve
DS = Danmarks Stednavne
DSt = B. Jørgensen, Danske stednavne (3. udg., 2008)
DSÅ = J. Kousgård Sørensen, Danske sø- og ånavne (1968–96)
DSÅ Suppl. = B. Jørgensen, DSÅ Plus. Supplement til Danske sø- og ånavne (2022)
ek = ekonomisk karta
FMU = Finlands medeltidsurkunder
FRA = Riksarkivet, Helsingfors
Fv = Fornvännen
G = Generalstabens karta över Sverige, södra delen
gd = gård
GFR = Konung Gustaf den förstes registratur
glk = geologisk karta
Gn = Generalstabens karta över Sverige, norra delen
GR = Gotlands runinskrifter 1–2 (SRI 11–12)
GR3 = Manuskript till Gotlands runinskrifter 3 samt supplement till GR. (https://www.raa.se/kulturarv/runor-och-runstenar/digitala-sveriges-runinskrifter/gotlands-runinskrifter-3/)
GsR = Gästriklands runinskrifter (SRI 15:1)
hd = härad
hgd = herrgård
Isof = Institutet för språk och folkminnen
jb = jordebok
JHD = Jämtlands och Härjedalens diplomatarium
jr = jordregister
KA = Kammararkivet (i SRA), Stockholm
kb = kyrkbok
KB = Kungliga biblioteket, Stockholm
KL = Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid
KrA = Krigsarkivet (i SRA), Arninge (Täby)
l. = län
LB = M. Lundgren, E. Brate & E. H. Lind, Svenska personnamn från medeltiden (1892–1934)
Lind = E. H. Lind, Norsk-isländska dopnamn ock fingerade namn från medeltiden (1905–15)
Lind Bin. = E. H. Lind, Norsk-isländska personbinamn från medeltiden (1920–21)

Lind Suppl. = E. H. Lind, Norsk-isländska dopnamn ock fingerade namn från medeltiden. Supplementband (1931)
LMA = Lantmäterimyndigheternas arkiv (Landsarkivet, Härnösand)
LSA = Lantmäteristyrelsens arkiv (i SRA)
LSB = Linköpings stadsbibliotek: Stiftsbiblioteket
LSBp = pergamentsbrev i LSB
LUB = Lunds universitetsbibliotek
LUP = L. Peterson, Lexikon över urnordiska personnamn (http://www.isof.se) (2004)
Min karta = Lantmäteriets e-karttjänst (minkarta.lantmateriet.se)
ml = mantalslängd
MM = Maal og minne
NAU = Namnarkivet i Uppsala, samlingar, Isof
NE = O. Rygh, Norske Elvenavne
NEn = Nationalencyklopedin
NG = O. Rygh, Norske Gaardnavne
NG Indl. = O. Rygh, Norske Gaardnavne. Indledning
NÍ = G. Kvaran & S. Jónsson, Nöfn Íslendinga (1991)
NIYR = Norges innskrifter med de yngre runer
NIÆR = Norges Indskrifter med de ældre runer
NK = Nordisk kultur
NN = Namn og nemne
NO = Norsk ordbok
NoB = Namn och bygd
NPL = K. Kruken & O. Stemshaug, Norsk personnamnleksikon (3. utg., 2013)
NRA = Riksarkivet, Oslo
NRL = L. Peterson, Nordiskt runnamnslexikon (5 rev. utg., 2007)
NSL = Norsk stadnamnleksikon. Red. av J. Sandnes & O. Stemshaug (4. utg., 1997)
NäR = Närkes runinskrifter (SRI 14:1)
OAU = Ortnamnsarkivet i Uppsala, samlingar, Isof
OAUjb = excerpter i OAU ur kameralt material i SRA
ODS = Ordbog over det danske Sprog
OGB = Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län
or. = original
OSDs = Ordbok över Sveriges dialekter, samlingar, Isof, Uppsala
OUN = Ortnamnssällskapet i Uppsala. Namnspalten i UNT
OUÅ = Ortnamnssällskapets i Uppsala årsskrift
RAÄ = Riksantikvarieämbetet, Stockholm/Visby
RB = Biskop Eysteins Jordebog (Den röde Bog). Udg. ved H. J. Huitfeldt (1879)
Rep = Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis
RGA = Reallexikon der germanischen Altertumskunde von Johannes Hoops. 2. Aufl.
SAOB = Ordbok över svenska språket utg. av Svenska Akademien
SaoS = Saga och sed
SAS = Studia anthroponymica Scandinavica
SD = Svenskt diplomatarium, SRA
SDa = Diplomatarium Svecanum. Appendix. Acta pontificum Svecica
SDHK = Svenskt diplomatariums huvudkartotek, SRA
SDns = Svenskt diplomatarium [ny serie] från och med år 1401
Sdw = K. F. Söderwall, Ordbok öfver svenska medeltids-språket (1884–1918)
Sdw Suppl. = K. F. Söderwall, Ordbok över svenska medeltids-språket. Supplement (1925–73)
skg = skeppslag
SkO = Skånes ortnamn
SMP = Sveriges medeltida personnamn
SMPs = SMP, samlingar, Isof, Uppsala
SMR = Svenska medeltidsregester 1434–1441
SmR = Smålands runinskrifter (SRI 4)
sn = socken
SNF = Studier i nordisk filologi
SOB = Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Blekinge län
SOD = Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Dalarnas län
SOH = Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Hallands län
SOHä = Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Hälsingland
SOJä = Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Jämtlands län

SOJö = Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Jönköpings län
SOKa = Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Kalmar län
SOKo = Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Kopparbergs län
SOL = Svenskt ortnamnslexikon. Red.: M. Wahlberg (2 rev. uppl., 2016)
SOSk = Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Skaraborgs län
SOU = Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Uppsala län
SOV = Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Värmlands län
SOVm = Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Västmanlands län
SOVn = Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Västernorrlands län
SOÅ = Sydsvenska ortnamnssällskapets årsskrift
SOÄ = Sverges ortnamn. Ortnamnen i Älvsborgs län
SOÖg = Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Östergötlands län
SRA = Riksarkivet, Stockholm/Arninge (Täby)
SRAp = pergamentsbrev i SRA
SRApp = pappersbrev i SRA
SRI = Sveriges runinskrifter
SRP = Svenska riks-archivets pergamentsbref
SvLm = Svenska landsmål och svenskt folkliv
SöR = Södermanlands runinskrifter (SRI 3)
T = Topografisk karta över Sverige (Terrängkartan)
tg = tingslag
tl = tiondelängd
u.d. = utan datum
ULMA = Uppsala landsmålsarkiv, samlingar, Isof
u.o. = utan ort
UR = Upplands runinskrifter (SRI 6–9)
UUB = Uppsala universitetsbibliotek
UUBp = pergamentsbrev i UUB
UUBpp = pappersbrev i UUB
u.å. = utan år
VgR = Västergötlands runinskrifter (SRI 5)
vid. = vidimation
VJb = Kong Valdemars Jordebog. Udg. ved S. Aakjær (1926–45)
VrR = Värmlands runinskrifter (SRI 14:2)
VsR = Västmanlands runinskrifter (SRI 13)
ÖgR = Östergötlands runinskrifter (SRI 2)
ÖlR = Ölands runinskrifter (SRI 1)
ÖNON = Övre Norrlands ortnamn. Ortnamnen i Norrbottens län
ÖNOV = Övre Norrlands ortnamn. Ortnamnen i Västerbottens län